

CIRCULAȚIA ÎN SĂLAJ A CĂRȚII VECHI ROMÂNEȘTI DE BLAJ (1753-1830)

I. Contextul istoric și geoconfesional al Sălajului. Prezența tipăriturilor de Blaj într-o proporție de peste 60% din totalitatea cărților vechi românești păstrate în principalele depozite de concentrare din județ se explică istoric prin dinamica deosebită a structurii confesionale a populației românești de aici, de-a lungul timpului, înclinând spre greco-catolicism încă din primii ani de după semnarea actului Uniației într-o proporție de 40%¹. După ofensiva ortodoxă din vremea răscoalei lui Sofronie (1760-1761) și a măsurilor dure întreprinse de trupele generalului Buccow, luptele interconfesionale vor fi, după cum se știe, calmate de către însuși episcopul Grigore Maior, care va provoca o adevărată reconversie în masă a sălăjenilor (cca. 500 de sate).

După înființarea vicariatului Silvaniei, la 1810, de către episcopul Ioan Bob, Sălajul va deveni un adevărat centru al uniților, această instituție patronând practic, timp de peste un veac, întreaga viață cultural-confesională și social-politică a românilor sălăjeni. De remarcat aici înaltele figuri intelectuale ale vicarilor Silvaniei, începând cu George Tatu, George Abraham, Isidor Alpini, dar mai ales Alexandru Sterca-Șuluțiu cu ceilalți care vor urma după el (Demetriu Coroianu, Alimpiu Barbulovici), personalități care, alături de Gheorghe Șincai, Simeon Bărnăuțiu, au lucrat adânc asupra edificiului național și cultural-spiritual al acestor locuri².

Un rol incontestabil în această operă de edificare l-a jucat cartea de Blaj, fie aceasta de cult sau de școală³.

---

¹ I. Ciocian, *Biserica și societatea românească din Transilvania. Vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Arad, 2000, p. 38.

² *Ibidem*, p. 43-60, 130 ș. u.

³ I. Georgescu, *Tipografia Seminarului din Blaj*, în *Boabe de Grâu*, V, 1/1934, p. 1-31; Gabriela Mircea, *Atmosfera de lucru cotidiană din cadrul vechii tipografii blăjene; utilizarea curentă a unor materiale și substanțe pe parcursul anilor 1787-1807*, în *Apulum*, XXXVII/2, 2000, p. 23-35; Idem, *Despre tipăriturile vechi blăjene incerte și necesitatea evaluării lor sistematice*, în *Apulum*, XXXIII, 1996, p. 19-32; Idem, *Vechi licitații de cărți românești la Blaj și Oradea (sfârșitul secolului al XVIII-lea)*, în *Apulum*, XXXV, 1998, p. 381-405; I. Mircea, *Rationes Typographiae a 1° Decembris 1807 usque 1° Maji 1818*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 297-306; Idem, *Activitatea tipografiei din Blaj în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 301-309; Z. Păclișanu, *Tipografia din Blaj*, în *Boabe de Grâu*, V, 2/1934, p. 105-108; C. Tatai-Baltă, Gabriela Mircea, *Lucrătorii tipografiei din Blaj (1787-1821) în context documentar*, I, în *Apulum*, XXV, 1988, p. 365-384; C. Tatai-Baltă, T. Smerincsi, *Din activitatea tipografiei de la Blaj (1787-1821) reflectată de un material arhivistic*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 239-258.

II. Tipăriturile de Blaj în Sălaj - structura fondurilor. În cele două depozite eparhiale de la Șimleu Silvaniei și Zalău, incluzând aici și exemplarele de la Arhivele Naționale - Direcția Județeană Sălaj și Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, se păstrează până azi un număr de 49 de titluri și ediții, apărute între anii 1753-1825, în peste 680 exemplare⁴. Doar două dintre aceste titluri se situează în categoria așa-numitelor “incerte”: *Psaltirea* (1764) (2 exemplare) și *Evangelhia* de la 1766 (4 exemplare)⁵, fiind însă cărți nestudiate de noi sub autopsie directă. După cum se poate constata (vezi anexa I), în ordine cantitativă se evidențiază chiar cel mai vechi titlu păstrat, *Strastnicul* de la 1753, în 17 exemplare, dar cu prezență maximă este *Apostolul* de la 1802 (58 exemplare)⁶. Deocamdată, nu ne dăm seama în ce măsură aceste cantități au fost comandate sau se află sub incidența unui colportaj arbitrar. Evident că pe marginea cantităților din fiecare titlu și ediții ale acestuia achiziționate în epocă se poate specula în funcție de raritatea operei la apariție, de nevoia crescândă de acoperire cu acest titlu a întregului areal în cauză, nevoie declanșată de pretențiile susținerii serviciului religios sau de orizontul de așteptare al lecturii ecleziastice și elitiste apărut în zonă etc. Doar atât vom menționa că cele 37 exemplare din *Apostolul* de la 1814 reprezintă peste 3% din totalul tirajului; la fel, cele 48 de exemplare din *Strastnicul* de la 1817 - aproape 4%⁷. Să nu uităm că în aceeași măsură se foloseau și cărțile provenite din celelalte imprimării românești (din Provincia sau de la Buda), prezente în stratele și altarele bisericilor noastre. În Sălaj cel puțin și în satele greco-catolice este semnalată până târziu circulația / achiziția multor cărți ortodoxe de București, Râmnic, Iași ș. a. Relevantă este în acest sens o cartare a distribuției cărții vechi românești pe teritoriul de azi al Sălajului, întreprinsă de noi și care ne indică prezența cărții de Blaj în majoritatea covârșitoare a localităților de pe întreg acest areal, indiferent de configurația sa (geo)confesională a acestuia⁸.

⁴ Peste 50 de exemplare sunt post 1830. Pentru circulația cărții vechi românești în Sălaj v. Ana Cînda, *Cartea veche românească în județul Sălaj /Catalog/ (I) - (IV)*, în *Acta MP*, II, 1978, p. 365-388; VI, 1982, p. 353-417; VII, 1983, p. 539-588; IX, 1985, p. 591-623; Idem, *Colecțiile de carte veche românească din depozitele eparhiale de la Șimleu Silvaniei și Zalău*, în *Acta MP*, 8, 1984, p. 591-613; Avram și Susana Andea, *Date despre cartea veche din Sălaj*, în *Acta MP*, VI, 1982, p. 341-352; Ana Andea, *Date noi despre cartea românească veche în nord-vestul Transilvaniei*, în *AI*, XXX, 1990-1991, p. 47-57.

⁵ Asupra categoriei “incerte” și nu numai, v. Gabriela Mircea, *Despre tipăriturile vechi blăjene incerte și necesitatea evaluării lor sistematice*, în *Apulum*, XXXIII, 1996, p. 19-32.

⁶ Vezi anexa II. Circulația cărții de Blaj în Sălaj (1753-1825) - b) Cantități în ordine crescătoare.

⁷ În raport cu producția tipografică de Blaj prezentată la I. Mircea, *Rationes Typographiae a 1^a Decembris 1807 usque 1^m Maji 1818*, p. 297-306.

⁸ Vezi I. Oros, *Circulația cărții românești sibiene de secol XVIII-XIX în Sălaj*, în *Acta MP*, XXII/2, 2000, p. 381-382.

III. Tipologia însemnărilor. Ca observație generală, trebuie să subliniem că, pe cartea de Blaj cel puțin, apare o schimbare de paradigmă - dacă vreți - în ceea ce se cheamă stiliconarul însemnărilor; locul însemnărilor clasice de danie este ocupat de texte mai mult sau mai puțin occidentalizate, începe să predomine scrierea latină, laicul, socialul, istoriograficul, modernitatea. Toate acestea însă nu schimbă cu nimic bogăția documentar-istorică și cultural-spirituală a acestor însemnări. Dimpotrivă. Pe cele peste 680 de exemplare sunt cca. 250 de însemnări, în situația în care mai sunt încă peste 70 de exemplare necatalogate. Despre retorica acestor însemnări și despre "târgul cărții" ca și cronotop al sărbătorescului, despre șirul elitelor locale dezvăluite aici și gradul de privatizare a lecturii, despre prețuirea cărții și solidaritățile sociale sau religioase implicate în actul de donație, despre gradul de pătrundere a cărților în zonă și efectul de colportaj și, nu în ultimul rând, despre "sufletele înrămate" în pomelnice și investiția devoțională a fiecărei comunități sau despre protecția cărții prin blestem vom încerca să tratăm, în schiță doar, în cele de mai jos.

a) Solidarități sociale și religioase. Față de situațiile cunoscute din alte însemnări găsite pe cartea veche din Sălaj și nu numai, unde se consemnează efortul colectiv al comunității: "*chitorii* aceștii sfinte Evanghelii" - cum scrie popa Gheorghe Râmnician din Șasa, la 1770, pe o *Evanghelie* din 1765, exprimând serioase solidarități sociale și religioase la nivel rural, în acest sens - remarcăm, de asemenea, un mod inedit, neîntâlnit până acum de noi, de colectare a banilor pentru un *Strasnic* (1753, exemplarul de la Horoatu-Crasnei), bani strânși în urma colindatului de Crăciun, adică: „*au cumpărat pe bani<i> satului de la diacu de Fi<l>du anume Vasile bani care a căpătat feciorii satului precum le-i obiceaiu de să le fie pomană și lor și cui au scris și ostenit în mâna lor și o au pus în Besereca în Hor<o>at. Scris-am eu popa Grigore fiindu preot satului. Stă în ce zi vineri înainte duminicii Florilor. An Domnului 1766.*” Același procedeu era urmat la anul 1840 de către tinerii din satul vecin, Stârciu, când un „*anume Oftaiu* (1770 - n. n.) *o au cumpăratu feciorii satului din Stârcei cu cinci florinți vonași de argintu, dând-o în mâna popii Hașca, pe seama bisericii din sat*”.

O extensie cu valențe nobile a solidarității creștine este donația de carte către o altă comunitate decât cea la care aparții; faptul îl găsim notat pe exemplarul de la Drighiu al *Triodului* (1771), când, la 1797: „*au cumpărat Borz Toader <din> Giumelciș (= Plopiș) drept cu 10 florinți /.../ și au dat la sfânta besereca din Aleuș*” - încredințat că pomana sa va fi la fel de bine primită. Tot așa se întâmplă cu un „*jupân credincios*” din Var, care dăruiește popii din Husia o carte de Blaj ca să fie pomenit „*până oi trăi eu și rămășița mea*”.

Dar și în același sat situația putea fi diferită din acest punct de vedere: dacă, la doar un an de la apariție, vreo douăzeci de săteni din satul Stoboru puneau mână de la mână - care zloți, care mărieși, husoși sau potoci - pentru un

Triod (1802) ce „s-au cumpărat de la Gal Urs din Fodora din Varmedie Solnocului dinlăuntru cu 9 zlofi”, în anul 1790 „Lazăr Toaderu sau **nemișu** Toader cu soțul dumisale Irina și feciorul dumisale Ursu **s-au milostivit** a cumpăra acestu Ohtaiu (1760 - n. n.) de pomană la numita beserecă a Stoborului”, „nemișu Toader“ fiind, evident, un credincios înstărit ce, după apelativ, ținea neîndoios de elita locală.

b) Stiliconarul însemnărilor. Atrăgeam la început atenția asupra schimbărilor petrecute în retorica însemnărilor de danie, a celor care consemnează “târgul cărții”, întâlnite pe cărțile vechi blăjene din Sălaj. Un perfect exemplu clasic de însemnare amplă cu toate elementele de rigoare, chiar dacă astăzi unele cuvinte sunt șterse sau indescifrabile, se află pe exemplarul de la Băbeni al *Evangeliei* de la 1776⁹. Frumusețea limbii și bogăția mesajului acestui tip de text au îndreptățit pe unii dintre cercetătorii în domeniu să pledeze pentru considerarea ex-librisului ca o veritabilă specie literară.

Ceva asemănător, la 1782, dar mult mai contrast ca formulare, scria - „cu păcătoasa mână a lui” - protopopul Petru Munteanu din Criștelec, pe o *Evangelie* de la 1766. Întâlnim deseori cazul când consemnarea se face - probabil sub dictare - „din poruncă arhierescă”, prin mâna parohului local (1855 aprilie 17 - *Strastnic*, 1773, exemplarul de la Băbeni). Din punctul de vedere al retoricii nuncupației¹⁰, am întâlnit elemente interesante în compoziția unor însemnări (sau ex-librisuri); este vorba aici de o “demontare/desfășurare a timpilor sincronici ai duratei”, de o fixare a datei consemnării prin “invocarea ierarhiilor”: „în anul 1823 luna lui februarie 8, sub păstornicu preutului Popovici Nicodim, sub stăpânire preainvățatului împărat Franz Iosif și a vlădicii Făgărașului Ioan Bobb și a protopopului părții Gavril

⁹ De la f. titlu^r - p. 35: „Această sfântă *Evangelie* o am cumpărat eu Dore Niculaie din Bebeni cu 9 florinți pentru pomenirea și odihna acestei sfinte biserici a Bebenilor să ne fie pentru pomenirea sufletelor noastre, a lu <Dore> Niculaie și a soțului meu Varica (?) și a lui fiului meu Toader cu soția lui Oana și ceilalți fii ai mei Vasilie și Onu Măriușii și Oana și a repausașilor fii Gavrilă, Onu și Petru și a repausașilor părinții noștri Lupu și Simion Parasea<?> și a altor m<o>și și strămoși, rude și semînțuri și aceasta o dau în mâna preotului protopop ce va fi al Bebenilor și fiului său Onu până când vor stăpâni la besereca noastră. Cei rătăciți de vor să fie harnici și să nu fie /.../ în besereca aceasta ei să aibă grijă iară de vor fi într-altu chipu să nu fie /.../ ca să se mute din satul acesta să pună afurisanie să nu se ducă această carte din această biserică sau să se mute din satul acesta ce or fi după moarte sau strămutarea mădularelor sale acela care va sluji la sfânta biserică aceasta acela să ție și să fie a ne pomeni la toate sfintele liturghii, iară din biserică aceasta cine să se ispitească a o lua sau a o schimba sau într-altu chipu a o schimba, la cele sfinte să afurisească și să fie ca anatema, afurisit și blestemat ca Iuda cu toată casa lui. Iară popa care vor fi cetitoriu de beserica Bebenilor sau trude satului să o deie unul altuia care ar fi cetitu sfânta *Evangelie*. Măcar și streinilor care s-ar întâmpla să cetească la a ce lipsă /.../ unu altu. 1778, meseața făurarie 4 din porunca arhierescă.”

¹⁰ D. Radosav, *Carte și societate în nord-vestul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, Oradea, 1995, p. 187-198.

Popovici și a cinstiți varmeghii Dăbâcii” - cum nota preotul Nicodim pe un Penticostar din 1808, cumpărat de “cinstiții săteni” ai satului Tihău.

Alte câteva extrase din mulțimea însemnărilor care probează inventivitatea scriitorului din punct de vedere stiliconar, formulări remarcabile prin ineditul lor: „/.../ și le-au datu popii dela besereca nouă fiind foarte mare lipsă de aceste cărți și așa le-au așezatu în această sfântă beserecă și le-au datu amândouă vecinice beserecii din Stana, nime să nu le poată muta de acolo, nici dumnealui, nici neamul lui **ce să rămânie moșie vecinică acolo**./.../. Protupop Mihai Ardioi aprilie 12/776.” (*Evanghelie*, 1776, exemplarul de la Stana); „/.../ Dându-l ca slujitorii biserecii să fie băgător de samă a-l păstori bine ca **să n-aibă vreo pagubă** /.../ scrisă în Moigrad în anul 1804 = Decembrie 6” (*Triod*, 1802, exemplarul de la Solomon).

c) **Blestemul.** Vom da ca exemple doar câteva “sintagme” privitoare la blestemul “de apărare”¹¹ împotriva prezumtivilor hoți de carte. Întrucât cartea era dată: „**pomană vecinică și dintru a sa stăpânire nimeni să nu aibă putere să o smintească până va sta biserica pe loc**” (1785 - preotul Ioan, parohul de la Guruslău, *Evanghelie*, Blaj, 1765, exemplarul de la Gârcei), fără să ajungă: „**Supt gre afurisenie a celor trei sute și optsprezece de sfinți părinți carele au fost adunați din toată lume la Nichee și la toate sfintele săboare**” (1808, popa Constantin de la Gârcei, pe un *Triod*, 1800); „și de s-ar găsi vreunul **om stricatu** să le fure sau să le schimbe sau într-altu chip să le streineze dela besereca din Stana să fie afurisit **de rugăciunile care sântu întrânsele. Amin.** Protupop Mihai Ardioi aprilie 12/776” (*Evanghelie*, 1776, exemplarul de la Stana); „... să nu o poată vinde nici mute pe bani că cine o va vinde sau o va fura **și celu <ce> o va cumpăra** să fie afurisit de trei sute și 18 sfinți și **să-i înghiță pământu.**” (sec. XVIII - *Strastnic*, 1753, exemplarul de la Doh); „să-i afuriscă **cu Iuda și cu slugile lui dimpreună mes-ța martie 13, 1781**” - cum scria popa David din Husia pe aceeași carte din 1753 (exemplarul de la Popteleac); ba chiar: „**să fie în veci afară de împărăția lui Dumnezeu**” - cum “blestema” (la 1781) protopopul Teodor al <Someș>-Odorheiului (*Evanghelie*, 1765, exemplarul de la Benesat).

Referitor la clauze, nu numai că nu putea fi „*strinit*”, dar exemplarul dăruit nu putea fi nici măcar schimbat cu un altul de același fel, fără a cădea sub grea afurisenie: „iar carele om să va afla să cumpere altă carte de acestu felu în pizmă, să țipe pre a noastră afară din biserică să fie afurisit” (1774 - *Evanghelie*, 1765, exemplarul de la Măgura). În aceeași ordine de idei, cel care ar îndrăzni să înstrăineze cărțile de la biserica din Muncel, acela „va avea a să **pârî cu H<risto>s la judecată**” (*Evanghelie*, 1765). Uneori, credem, pedepsele

¹¹ D. H. Mazilu, *O istorie a blestemului*, Iași, 2001, p. 81 ș. u.; Al. Ofrim, *Cheia și psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Pitești, 2000, p. 127-131; C. Rișcuța, *Blestemul ca mentalitate populară reflectată în însemnările manuscrise de pe cărțile românești vechi*, în *Corviniana. Acta Musei Corviniensis*, III, 1997, p. 227-228.

înșirate, “complexitatea” blestemului ca atare constituia pentru scriitor și un exercițiu de erudiție, ca în cazul diacului Ioan Rus din Chechișul Almașului, copist cunoscut printr-un *Miscelaneu*¹², care, dăruind, se pare, fiului său un *Octoih* de la 1792, profera următoarele: „*Această Carte este a lui Rus Lazăr din Chechiș. An 1815, august 7, cine l-ar fura să fie afurisit de ceata îngerească și de 300 sfinți părinți și de toți îngerii /.../ să-l lovească cutremurul lui Cain, neputința lui Antioh, moartea lui Irodu*”¹³.

d) Colportajul cărților. Două sunt aspectele pe care dorim să le schițăm aici referitor la colportajul cărților și anume: achiziția cărților direct de la Blaj și prezența colportorilor “peregrini”. Achiziția direct din tipografia Blajului era posibilă mai ales pentru cei aflați la studiu: „*Acestu sfântu Penticostarion l-au cumpărat eu, popa Ioanu, din Blaj, pă 7 zloți și 2 mărileși, anii 1790, zile octombrie 21, anno 1790.*” (*Penticostar*, 1768, exemplarul de la Vădurele); „*Drept cu 13 zloți. O au cumpărat din Blaj și o au dăruit Sfintei Besereci pomană în sat Șimișna să fie de pomană pentru neamul jupânului Gherboan Dumitru. /.../ Meseș avgust: 26 de zile 1789*” (*Minolghion*, 1781, exemplarul de la Șimișna). Mai explicite sunt în acest sens alte două însemnări: cea de pe un *Molitvenic* de la 1784 („*Acest sfânt și dumnezeiesc Molitvenic este a lui popa Constantin Cuște și o au cumpăratu din Blaj, fiind la teologie în anul 1802 și l-au așezat întâie în Gârcei*”) și o alta, pe un exemplar cu circulație la Fetindia, unde pe ambele coperte este înscris cum că: „*Acest Păstoriul popii este al mieu popa Costantin din sat Chechiș și l-am cumpărat la Blaj pe 2 forinți /și/ 3 șustaci în anul 1819, Noemvrie 01 zile*” (*Forma clerului și păstoriului bun*, 1804, exemplarul de la Zalău). La fel este cazul unui *Apostol* (1814, exemplarul de la Marin) care, cinci ani mai târziu, „*s-au cumpărat din Blaj*” cu 21 de florinți.

Câteodată, din pură milostenie sau drept recompensă, însuși vlădica dăruia cărți, așa cum a procedat cu un *Strastnic* (1804, exemplarul de la Rogna) pe care „*l-au adus popa din dealu de la Blaju, cându s-au aflat popă și l-au dat Vlădiculu cinste - cum aflăm de la popa Costin, parocu din Rogna 1838*”. Încă un exemplu de acest fel, consemnat pe un *Apostol* (1814): „*S-au adusu din tipografia Archidiecesei Blasiului în 10° Martiu 1864 prein parochulu de Năprade și Protopopu al Noșiegului Georgiu Stanciu*”. Dar, “habent sua fata libelli”: „*Acest sfânt apostoler s-au scos din Blaj din cărțile călugărului Nictărie Antonescilor care s-au dovedit acolo în zilele maierului de o sută și cincizeci de zloți și s-au scos din ostăneala ș*<i>* cheltuiala lui Simion Diacul Antonescilor dându-se numai tărătași s-au cheltuit și cu legatu sfinți cărți aceșcie /.../*” (*Apostol*, 1802, exemplarul de la Popteleac).

¹² Ms. 4279 BAR București, <Verșuri și cântece de stea>, 1839.

¹³ Se impune constatarea că, în materie de conservare a acestui patrimoniu al cărții vechi, încă n-am învățat nimic din grelele afurisenii proferate aici, nici preoți și nici mireni deopotrivă.

Numele unui colporteur de meserie, întâlnit și în alte părți, îl găsim în persoana lui „*Gal Urs din Fodora din Varmedie Solnocului dinăuntru*” care, la anul 1803, vindea cu 9 zloți, la Stoboru, un *Apostol* (1802). La fel, vor fi fost colportori și dascălul **On Turcuțu** din Fildu de Sus, legător de carte pe lângă cea mai frumoasă biserică de lemn din Sălaj (1727) - cel care, la 1806, dona bisericii din Cutiș un exemplar din *Apostol* (1802) iar la 1808 lega cărțile bisericii din Marin (*Penticostarion*, 1768) - sau „*numitu Tănase logofăt*”, străin de loc, se pare, după nume și titulatură, cel care, în aceeași vreme, undeva pe Someș, vindea un *Strastnic* (1773) popii Simeon din Zalha, cum nota - „*pintru crezământ*” - pe această carte, ori vestitul **Ioan Pop Zugrav din Unguraș**, cum singur se semna pe un *Apostolier* (1802), „*în anul 1802, iulie 13 zile*”, carte cumpărată pentru biserica satului Șimișna.

Exemplele de însemnări date până aici, dar și cele foarte multe neaduse în discuție, arată că deja cărțile de cult puteau fi și chiar erau procurate direct de la sursă, în acest caz **efectul de colportaj**¹⁴ devenind, pe alocuri, “0”.

e) “Târgul cărții”. Nu am avut când și nici nu cred că ar fi timp suficient ca să întreprindem acum, pe loc, o analiză comparativă a prețurilor, o comparație între prețurile din tipografie și cele de colportaj sau “bisericești” în evoluția lor, căci, se pare, exista și o licitație a cărții și, la fel, peste ani, o repunere “formală” în vânzare a acesteia, prilej de reînnoire a “zapisului”, dar și o importantă sursă de “autofinanțare” a bisericii în cauză. Cu toate aceste aspecte “materialiste” ale fenomenului, “târgul cărții” în sine reprezintă, cel mai adesea, un ceremonial care se petrece într-un cadru ritual, în prezența unei asistențe alese (martorii, scriitorul ș. a.), implicată în actul donației, data desfășurării suprapunându-se sau fiind în vecinătatea unei sărbători religioase, caz în care târgul cărții devine o secvență în scenariul sărbătorii consacrate - un fel de “teatru în teatru”, cum s-ar spune sau, dacă doriți, un **cronotop** al sărbătoreșului¹⁵. Nu sunt puține însemnările pe cărțile de Blaj din Sălaj care vin în sprijinul acestui adevăr.

f) Re-legarea cărților este un prilej de reînnoire a “testamentului” sau de redirejare a “contractului” privind pomenirea celor trecuți anterior. Ca să vedeți, diacul Iosif de la Sânmihaiu Almașului, la legarea unui *Strastnic* (1753) introducea condiția ca această carte „*de să va dezlega să fie tocmită de fii mei, adeca să nu să strice până va fi /nimica?/ de dânsa și să nu o mute de la sfânta beserecă a Chechișului*”. Subliniem faptul că însemnările privind executarea relegării (căputatul, tocmitul, compactatul, reperatul, legatul) cărților abundă. La anul 1857, pe marginea unei *Evanghelii* (1765) se făcea observația că: „*fiindu de*

¹⁴ Adică, mai pe înțeles, diferența de interval dintre data apariției unei cărți și cea a atestării ei ca intrată în uz. Despre oportunitatea introducerii acestei sintagme în literatura de specialitate v. I. Oros, *Circulația cărții românești sibiene de secol XVIII-XIX în Sălaj*, în *Acta MP*, XXII/2, 2000, p. 375, 384.

¹⁵ O interpretare a acestui segment din viața cărților v. la I. Oros, “*Târgul cărții*” - un *cronotop al sărbătoreșului*, în *Silvania*, Zalău, nr. 2/ 1997, p. 74-76.

*mulți ani ruptă și deslegată așa chitu nu se putea nici ținea cu mâna ... s-au înduratu credinciosulu nostru frate Kiss Pante de buna familia locuitoriu în Șimișna o da pentru legatu”, plătind pentru aceasta „patru florinți moneda convențională”, în “Șimcuta Mare”, iar despre un Triod, de la aceeași biserică, se menționa că: „s-a tipăritu și legatu întâia oară în Blasiu, la anul 1771, care legătura au ținutu 115 ani. S-au legatu a doua oră în Dessiu. /.../ a plătitu pentru legatu tri florini și 50 (cincideci) creicieri austriaci, fiindu florenul 100 cri. anul 1886 /.../ Semnatu prin Nicolau Banu, cantorulu romanu Gr. rit. catholicu în Șimișna”. O altă carte, un Pentecostar (1768, exemplarul de la Glod), „s-au legatu în Dessiu, **la un jidov, pe doi zlofi buni**”.*

Alături de pomenitul On Turcuțu de la Fildu de Sus, legător peregrin, îl întâlnim și pe Alexă Hara din Bozna.

g) Inventare / biblioteci / lectură. O însemnare (de la 1873) circumscrisă acestor preocupări intelectuale am găsit-o pe o *Evanghelie* (1765), unde parohul local, Matei Silvanu, consemna “intrarea” cărților (16 bucăți) bisericii din Bocșa Română - satul natal al lui S. Bărnuțiu. Se face trimitere la un inventar, dar nu este trecut nici anul și nici locul de apariție a cărților. Un legat testamentar întocmește spre finele vieții preotul Ioan Fechete din Sutor, „*vrând a număra cărțile*” (în număr de 14, cu titlurile doar, fără an și loc de apariție) „*câte s-o căpătat dela Blaju și dela Sibiu cu a mea stădanie și cheltuială*”, iar cartea pe care este așternută însemnarea: „*s-au adus dela Blaju de mine, preot Ioan Fechete, pã 20 zlofi argint, legătura 4 zlofi argint, adusu dela Blaju 5 zlofi argintu, suma: 32 zlofi arginți*”. Doar o singură altă dovadă mai aducem relativ la inserarea unei cărți în patrimoniul bibliotecii parohiale, cea despre un *Triod* (1813), „*subscrisulu ca inventariu*” în anul 1865 de către Alexandru Popp, cantorul din Moigrad.

Până când se mai slujea după o carte veche de Blaj aflăm din mărturisirea preotului Augustin Nichita: „*Această sfântă Evanghelie (1765 - n. n.) s'a folosit în biserica gr. cat. rom. unite din Muncel, jud. Sălaj până în Nov. 1928, când a fost înlocuită de Evanghelia nouă, cu litere latine*”. Faptul trădează, între altele, pe lângă admirabila investiție devoțională în “colbuita carte”, un anume grad de izolare a comunității, precum și slaba sa putere de cumpărare.

Cam cât timp se putea acorda cititului în lumea rurală și cât dura lectura informală, “privată” a unei cărți aflăm dintr-o însemnare nedată (*Strastnic*, 1773, exemplarul de la Gâlgău): „*În duminica Tomei o am început să citesc pe Strajnic și am citit câte o față pe zi și mai mult cum am avut vreme. Și în ziua de 29 iunie l-am terminat. Pățcu Ioan*” - adică 2 luni și o săptămână. Acest proces intelectual era cu atât mai anevoios cu cât cartea - de astă dată de dogmatică ! - era și una (greu) de asimilat, astfel că popa Teodoru de la Ban, spre a-și spori silința, pe la început de ianuarie 1808, implora, inclusiv prin scris, bunăvoința divină: „*mă rogu lui Dumnezeu să-mi ajute și apoi și poci învăța și truda me*

Doamne Is. Hs. nu mi-o lăsa ce-mi dă după ce mă trudes, amin” (S. Micu Clain, *Teologie dogmatică și moralicească*, 1801).

h) Istorie / cronici / cronicari / mentalități. În legătură cu această secvență se impun câteva observații de natură teoretică, valabile și pentru însemnările de pe cărțile de Blaj. Tipologic vorbind, pe ansamblu, se disting, mai întâi, însemnările de danie - singurele care nu rănesc cumva litera propriuzisă a cărții, nu fac imixtiune în textul mai mult sau mai puțin <con>sacrat al acesteia.

Din cele cca 1150 exemplare de Carte veche românească care se mai păstrează în județul Sălaj, doar pe 310 dintre ele se află însemnări semnificative (cca 550), jumătate fiind pe cartea de Blaj, din care numai 120 (deci 1/4) sunt cu adevărat însemnări de danie, adică cele care consemnează “târgul cărții”. Însemnările din această categorie au fost și sunt studiate fie prin prisma morfologică (când se afirmă că acestea au structura diplomatică a actelor de cancelarie medievală), fie sunt studiate dintr-un unghi sintactic (când vorbim de o retorică a nuncupației, adică însemnarea este analizată din perspectiva structurii și sintaxei actului donației). Toate celelalte categorii de însemnări prezente pe filele cărților vechi, cele care se abat de la aceste structuri, sunt, mai mult sau mai puțin, sub incidența modernității¹⁶. Însemnările de acest gen ne arată că nu poate face obiect al consemnării orice eveniment “domestic” petrecut în viața comunității tradiționale (satul, luat în toată complexitatea sa, nu ca o secvență “învechită” a societății) și a individului solidar cu aceasta; trebuie, deci, detectate și definite care anume sunt grilele “mentale” ce guvernează selecția faptelor alese ca demne de a fi trecute pe marginea sfintelor cărți ale bisericii. După cum s-a văzut, un răspuns parțial la această problemă ni-l poate oferi decelarea, clasificarea și studierea tematică a acestor însemnări. Deși, în multe cazuri, aceste opțiuni sunt influențate de natura însemnărilor existente anterior pe cărțile vechi ale comunității respective, determinante sunt numai acele trăiri care au avut ca efect un puternic și zguduitor impact sufletească sau material asupra acesteia sau asupra scriptorului. În marea lor majoritate, însemnările de pe cărțile vechi din Sălaj poartă pecetea gravității.

Pe cărțile de Blaj din Sălaj sunt consemnate fapte și gânduri privitoare la marile evenimente istorice ale trecutului nostru istoric: revoluția de la 1848, Unirea de la 1918 și cele două conflagrații mondiale. Preotul paroh Ioan Enges din Frâncenii de Piatră face “înștiințare” cum că, în iarna anului 1848, „mulți bărbați străluciți s-au omorât și am scăpat și viu și eu”, cum nota, la 6 decembrie 1850, după întoarcerea sa din Moldova, unde a stat nouă luni pribeag, la un anume „povățuitoriu” Orban (*Penticostarion*, 1768). Pe un *Strastnic*

¹⁶ Vezi I. Oros, *Cartea veche românească - un martor discret al impactului modernității asupra individului și comunității, după însemnări pe exemplare din Sălaj* (în mss).

(1773), contemporan cu evenimentele, Pop Ianoș din Negreni explica ce „*mari ne cazuri au fost*” după bătăliile din 1849 „*pentru că s-au sculat limbile una pre alta*”.

Cea mai amplă însemnare pe o carte de Blaj din Sălaj¹⁷ o datorăm preotului Petru Codăuș, „*ordinat în Blasiu de mitropolitul de pia memoria Ioan Vancea, în 1872, <de> Ziua Crucii*”, între 1873-1875 preot și director al Școalelor normale din Târgu-Lăpuș, iar după 1876 parohul bisericii din Fizeș. Deși târzie (1909), însemnarea oferă o imagine romantică a istoriei satului și începe cu “rândul preoților” care au slujit în parohie, printre care se remarcă figurile celor doi preoți-revoluționari locali din perioada pașoptistă, Gheorghie Kosma¹⁸ și Ioan Ilieșu¹⁹ (1854-1875), evocați, portretizați într-o manieră cvasilegendară.

Atât prin modul de relatare a conflictului dintre poporul răsculat și groful Banfi Albert care, printr-un tertip, vroia să răpească o parte din hotarul fizeșenilor, cât și prin “radiografia” satului, întreprinsă după cei 32 de ani de păstorit ca preot *celib*, însemnarea constituie din perspectivă imagologică o sursă istoriografică meritorie, veche de aproape un secol. Iată frământările și grijile sale, drept încheiere la ampla-i însemnare: „*În anul 1876 am venit în Fizeșiu, unde petrecui până azi în multe năcazuri și hule din casu că poporul e și e foarte dedat beuturilor bețive și din cauză că sânt om singular - adeca celib. Eu cu toată convingerea zic că preot celib la sate se nu probeze a păși căci se face numai de ocară la tot creștinul cu bun simțu și acesta e o minune că eu pe lângă toate neajunsurile am servitu în această comună deja 32 ani - lung temp și acuma după ce zidirile se văd nu știu fi-voiu miluit de D-zeu ca se pot zidi biserici și școle în Fizeșu și Lazuri, căci politia de astăzi demoralizează cu totul poporul, fiind la mijloc și jidovii și unii oameni nădrăgari ensă hulitori de credință în cruce. Ce va fi sci numai D-zeu. Lui me tem forte că satul acesta*

¹⁷ Fără să fie comentată, această însemnare a fost publicată în Ana Cănda, *Colecțiile de carte veche românească din depozitele eparhiale de la Șimleu Silvaniei și Zalău*, în *Acta MP*, 8, 1984, p. 610-612.

¹⁸ “*Dela 1^a octomvrie 1845 penă la anul 1854, februar 8, a servit Gheorghiu Kozma, în anii revoluției a pătimit multe; se zice că ar fi ados palgera (adeca stema ‘vultur’ împărătesc) dela Năsăud. Revoluționarii lu a căutat de morte. Odată în casa parochiale <căutat> numai un om îmbrăcat în hainele preotesei, ascuns sub rochia, a putut scăpa din unghiile polgarilor (vest revoluționarii maghiari) a fost om de statură înaltă și forte de petrecere. Pentru ce a fost strămutat după proces la alta parochia.*”

¹⁹ “*Dela anul 1854, Martie 8, a servit preotul Ioan Ilieșu, om forte mic de statură cu barbă mare roșetică, om vial și /.../ ¹ de ordinare a fost și voluntar /.../ ² ca atare a fugit în Țiera Româneasca cam pela 1852 a /.../ se înveția morala și se a ațierat ca preot căsătorindu-se în Fizeșiu unde a fost forte iubit de popor însă a escedat cu alcoholismul. A avut preoteasa forte aspră, de gura dinaintea preotesei odată și-a tăiat barba, a pus-o pe măsă și a fugit călare la Borod ca să se dea voluntariu militar, iară oamenii și creștinii buni l-au ados înapoi; a morit în 1875, maiu 19.*”

care ar pote fi între dintăi săteni tot mereu va decade și poporul se va strica. de perire numai D-zeu prin minune va poté feri”.

i) Elitele sătești și viața lor, după însemnări. Cartea de Blaj dezvăluie pe această cale un șir întreg de personalități ale satului tradițional românesc, în frunte cu preotul, diacul sau dascălul, cantorul învățător, nemișul sau jupânul și alții; primii fiind, de obicei, scriitorii însemnărilor iar ultimii, de regulă, cumpărătorii/donatorii cărților. Astfel, la 1841, o *Biblie* de la 1795 era dăruită bisericii din Curmeniș de către „*preacinstita doamnă Butian Gafie perdeptorița din Răstoci, văduva preacinstitului domn repeusatul în domnul fostul Crăiesc perdeptor domnul Nicolae Hossu*”. Începând cu anul 1802, ca autori ai unor însemnări, dar și colportori de carte în același timp, apar dascălii “normalești”, respectiv Nicolae Cherecheș din Moigrad (*Apostol*, 1802, exemplarul de la Cristolțel) și Iosif Prodan, “dascăl normal la Drag”, care iscălea însemnarea datată 1807 pe un *Molitvenic* (1784) al parohiei Dragu.

Un ultim aspect legat de această temă privește viața elitelor sătești tradiționale oglindită în însemnările vechi. Și aici amintita grilă a operat cu severitate, reținând pentru consemnare doar acele “faze ale vieții sufletești” ce au presupus momente supreme în viața scriitorilor, în cazul de față: hirotonirea și luarea rânduiei dieciei. Pe un *Octoih* (1792), la relegarea acestuia în 1887, este reprodusă cu litere latine o mai veche însemnare: „*Eu popa Elisie Ban, când am primitu s. taina a Preoției în Blasiu, prin punerea mânilor Excelenței Sale Archiepiscopul Ioan Bobbu - și am primit paucenia (act de hirotonire - n. n.) de parochu în parochia Șimișna în anul 1810, iunie 8, atunci am cumpărat aciasta S. carte Octoihu, cu 8 fl. vonași - bani<i> mei - și cartea este a me /.../ Scris-am eu Ban Elisie, parochul în Șimișna anu 1810. Iunie 18*”. Cel puțin pe exemplarele noastre, consemnarea “sărbătorii” primirii tainei preoției este întotdeauna însoțită de specificarea prețului dat pe carte. Feciorul popii Eftimie din Negreni, popa Mihai, nota: „*m-au făcut popă în luna martie 19 zile anul 1819. Și am dat pentru carte 4 zlofi*” (*Liturghier*, 1807, exemplarul de la Rogna). La fel, popa Vasilie, parohul Marinului, după ce ne informa că a cumpărat din Blaj, cu 21 de florinți, un *Apostol* (1814), preciza că: „*anu și ziua în care m-am preoțit, an 1819, 25 martie, ani de când m-am născut până la praznic au fost 18, iară de când m-am căsătorit, anii de la H<risto>s 1818*”. O informație importantă, credem, referitoare la vârsta minimă la care se putea încheia școlarizarea/pregătirea necesară și era admisă intrarea în cinul preoțesc.

În aceeași ordine de idei, Ioan Bumb, în prezența unei numeroase asistențe compusă din „*preoți<i> din Măgăoaia, Cupșe Vasile și popa Buzura Petru, și curatorii Graur Costan a lui Niculaie, și Conțiș Ostahie, și Blenche Gheorghe, și Ploscar Iacob, și Blenche Ion, și Nichită Onuț, și făt Conțiș Ioan, și protopop Ioan Greble*”, în anul 1850 primea “rânduiala dieciei”, devenind astfel *diacul sătesc de la Poiana Blenchii* (*Minologhion*, 1781, exemplarul de la Poiana Blenchii).

În concluzie, putem spune că, dată fiind configurația confesională preponderent greco-catolică a județului Sălaj până la 1948, se remarcă aici prezența masivă a cărților de Blaj, iar însemnările așternute pe filele acestora sunt de o inestimabilă valoare documentară și cultural-spirituală pentru istoriografia locală.

IOAN OROS

Anexa I

Circulația cărții de Blaj în Sălaj (1753-1825)

a) în ordinea apariției

<i>Nr. crt.</i>	<i>Titlul</i>	<i>Anul apariției</i>	<i>Nr. ex.</i>	<i>Localități circulație*</i>	<i>Obs.</i>
1.	Strastnic	1753	17		
2.	Molitvenic	1757	4		
3.	Octoih	1760	8		
4.	Psaltire	1764	2		
5.	Evanghelie	1765	47		
6.	Evanghelie	1766	4		
7.	Orologhion	1766	1		
8.	Apostol	1767	10		
9.	Penticostarion	1768	33		
10.	Catavasier	1769	3		
11.	Octoih	1770	24		
12.	Triodion	1771	20		
13.	Psaltire	1773	1		
14.	Strastnic	1773	53		
15.	Liturghier	1775	11		
16.	Evanghelie	1776	30		
17.	Catavasier	1777	3		
18.	Psaltire	1780	1		
19.	Minologhion	1781	42		
20.	Octoih	1783	5		
21.	Molitvenic	1784	22		
22.	Ceaslov	1786	1		
23.	Molitvenic	1787	1		
24.	Octoih	1792	14		
25.	Catavasier	1793	5		
26.	Biblie	1795	10		
27.	S. Micu, Teologie moralicească	1796	6		
28.	Triodion	1800	47		
29.	S. Micu, Teologie dogm. și moral.	1801	2		
30.	Apostol	1802	58		

31.	S. Micu, Teologie dogm. și moral.	1802	4		
32.	Triod	1802	2		
33.	Strastnic	1804	10		
34.	Teologie dog.	1804	2		
35.	I. Bob, Carte de învăț. creștinești	1805	3		
36.	Liturghier	1807	27		
37.	Penticostarion	1808	23		
38.	Forma clerului și păstoriului bun	1809	1		
39.	Strastnic	1810	1		
40.	Liturghii	1813	1		
41.	Triodion	1813	13		
42.	Apostol	1814	37		
43.	Euhologhion	1815	10		
44.	Evangelie	1817	17		
45.	Strastnic	1817	48		
46.	Apostol	1818	1		
47.	Molitvenic	1823	1		
48.	Catavasier	1824	8		
49.	Octoih	1825	19		

*Vezi anexa III. Tabel sinoptic cu cartea veche de Blaj - opere, ediții și deținători colectivi

Anexa II

Circulația cărții de Blaj în Sălaj (1753-1825)

b) Cantitatea în ordine crescătoare

<i>Nr. crt.</i>	<i>Titlul</i>	<i>Anul apariției</i>	<i>Nr. ex.</i>	<i>Localități circulație*</i>	<i>Obs.</i>
1.	Apostol	1818	1		
2.	Ceaslov	1786	1		
3.	Forma clerului și păstoriului bun	1809	1		
4.	Liturghii	1813	1		
5.	Molitvenic	1787	1		
6.	Molitvenic	1823	1		
7.	Orologhion	1766	1		
8.	Psaltire	1773	1		
9.	Psaltire	1780	1		
10.	Strastnic	1810	1		
11.	Psaltire	1764	2		
12.	S. Micu, Teologie dogm. și moral.	1801	2		
13.	Teologie dogmatică	1804	2		
14.	Triod	1802	2		
15.	Catavasier	1769	3		
16.	Catavasier	1777	3		
17.	I. Bob, Carte de învăț. creștinești	1805	3		
18.	Evangelie	1766	4		

19.	Molitvenic	1757	4		
20.	S. Micu, Teologie dogm. și moral.	1802	4		
21.	Catavasier	1793	5		
22.	Octoih	1783	5		
23.	S. Micu, Teologie moralicească	1796	6		
24.	Catavasier	1824	8		
25.	Octoih	1760	8		
26.	Apostol	1767	10		
27.	Biblie	1795	10		
28.	Euhologhion	1815	10		
29.	Strastnic	1804	10		
30.	Liturghier	1775	11		
31.	Triodion	1813	13		
32.	Octoih	1792	14		
33.	Evangelie	1817	17		
34.	Strastnic	1753	17		
35.	Octoih	1825	19		
36.	Triodion	1771	20		
37.	Molitvenic	1784	22		
38.	Penticostarion	1808	23		
39.	Octoih	1770	24		
40.	Liturghier	1807	27		
41.	Evangelie	1776	30		
42.	Penticostarion	1768	33		
43.	Apostol	1814	37		
44.	Minologhion	1781	42		
45.	Evangelie	1765	47		
46.	Triodion	1800	47		
47.	Strastnic	1817	48		
48.	Strastnic	1773	53		
49.	Apostol	1802	58		

*Vezi anexa III. Tabel sinoptic cu cartea veche de Blaj - opere, ediții și deținători colectivi.

Anexa III

TABEL SINOPTIC cu cartea veche de Blaj - opere, ediții și deținători colectivi

APOSTOL: **1767** (Badon, Ban-Bănișor, Borza, Cristolț, Doh, Gălpăia, Glod, Inău, Măgura, Purcăreț); **1783** (Sălăjeni); **1802** (Băbeni, Băbiu, Bocșița, Bodia, Bozna, Brâglez, Brusturi, Căpâlna, Cehei, Chieșd, Crasna, Cristolțel, Criștelec, Cormeniș, Cubleș, Cuciulat, Cuiș, Dolheni, Drighiu, Fălcușa, Fântânele, Fildu de Jos, Firminiș, Gălășeni 1, Gălgău, Glod, Hida, Horoatu-Cehului, Horoatu-Crasnei, Hurez, Husia, Ileanda, Lazuri, Marca, Mierța, Negreni, Noțig, Perii Vadului, Petrindu, Piroșa, Popteleac, Preluci, Răstoci, Rogna, Romita, Sâncraiu Almașului, Sânmihaiu Almașului, Sânpetru Almașului, Solomon, Someș-Odorhei, Stana, Stârci, Stoboru, Șimișna, Șumal, Toplița, Zalău, Zalnoc, Zimbor); **1814** (Agrij, Cernuc, Ciumărna, Dobrin, Doh,

Fetindia, Marin, Mineu, Motiș, Muncel, Năpradea, Prodănești, Someș-Odorhei, Sutoru, Zalău); **1818** (Nușfalău).

BIBLIE: **1795** (Cehu- Silvaniei, Cormeniș, Cubleș, Dobrin, Giurtelec, Lazuri, Stârci, Zalău - 3 ex.).

BOBB IOAN, CARTE DE ÎNVĂȚĂTURI CREȘTINEȘTI: **1805** (Băbeni, Cehei, Zalău).

CATAVASIER: **1769** (Badon, Firminiș, Zalău); **1777** (Almașu, Lemniu, Someș-Odorhei); **1793** (Ciocmani, Hurezu, Purcăreț, Rogna, Șimișna); **1824** (Bulgari, Cheud, Dragu, Motiș, Pericei, Sărmășag, Solomon, Zalnoc).

CEASLOV: **1786** (Muzeu).

CLAIN MICU, S., TEOLOGHIE DOGMATICĂ ȘI MORALICEASCĂ: **1801** (Ban-Bănișor, Zalău).

CLAIN MICU, S., TEOLOGHIE DOGMATICĂ ȘI MORALICEASCĂ: **1802** (Ban-Bănișor, Giurtelec, Pria, Zalău).

EVANGHELIE: **1765** (Badon, Benesat, Bârsa, Bocșa, Ceaca, Chendrea, Cizer, Cliț, Cristolț, Cutiș, Dobrin 1, Dobrin 2, Bârsa-Domnin, Dolheni, Fetindia, Fildu de Jos, Firminiș, Gârcei, Glod, Hida, Ileanda, Inău, Lozna, Marca, Marin, Măgura, Măieriște, Miluani, Mirșid, Muncel, Nușfalău, Podișu 1, Podișu 2, Popeni, Poiana-Blenchii, Romita, Sânmihaiu Almașului, Sânpetru Almașului, Someș-Odorhei, Stoboru, Șasa- Dolheni, Șimișna, Toplița, Turbuța (1765?), Valcău de Jos, Valea Loznei, Voievodeni, Zalău); **1766** (Cristelec, Dumuslău, Doh, Meseșenii de Sus); **1776** (Aluniș, Băbeni, Bârsa, Bârsăuța, Buzaș, Căpâlna, Cehei, Cehu Silvaniei, Cristelec, Doh, Fălcușă, Fildu de Sus, Gălășeni, Gălgău, Halmășd, Horoatu Cehului, Meseșenii de Sus, Năpradea, Noțig, Perii Vadului, Petrindu, Piroșa, Poienița, Popteleac, Preluci, Rogna, Stana-Gălășeni, Trestia, Ulciug, Var-Rona); **1817** (Bocșița, Bozna, Chechiș, Cormeniș, Crișeni, Giurtelec, Hășmaș, Ileanda, Meseșenii de Sus, Mierța, Plopiș, Răstoci, Răstolțu-Deșert, Recea Mare, Șumal, Tihău, Valea Loznei).

FORMA CLERULUI ȘI PĂSTORIULUI BUN: **1809** (Zalău).

LITURGHIE(-R,-I): **1775** (Almașu, Aluniș, Călacea, Cerășa, Chieșd, Ileanda, Lozna, Ruginoasa, Pericei, Valcău de Sus, Zalău); **1807** (Aghireș, Bănișor, Bulgari, Călacea, Cehu-Silvaniei, Cormeniș, Fântânele, Fildu de Mijloc, Fizeș, Gârcei, Giurtelec, Hereclean, Horoatu-Crasnei (*Petenia*), Lozna, Măgura, Meseșenii de Sus, Muncel, Porți, Rogna, Sfăraș, Stoboru, Trestia, Zalău -3 ex.).

MICU (CLAIN), S., TEOLOGHIE MORALICEASCĂ: **1796** (Călacea, Cernuc, Cuceu, Fildu de Mijloc, Someș-Odorhei, Surduc).

MINOLOGHION: **1781** (Badon, Băbeni, Băbiu, Bezded, Bârsăuța, Bocșa, Brebi, Căpâlna, Chieșd, Cosniciu de Jos, Cuciulat, Dăbăceni, Dobrin, Dolheni, Dragu, Hurez (filia Ponița, sat contopit cu), Fizeș, Letca, Lozna, Marin, Mirșid, Năpradea, Noțig, Nușfalău, Nușfalău, Pericei, Podișu, Poiana Blenchii, Răstoci, Rona/Var, Rus, Sâncraiu Almașului, Sânmihaiu Almașului, Someș-Odorhei, Șasa, Șimișna, Șumal, Treznea, Vârșolț, Voievodeni, Zalha, Zimbor).

MOLITVENIC (EUHOLOGHION): **1757** (Domnin, Doba Mică, Gălgău, Tămașa); **1784** (Băbeni, Bălan, Bezded, Bodia, Cristelec, Cristolțel, Cuciulat, Doba Mică, Doba Mică, Dragu, Gârcei, Fildu de Mijloc, Frânceni-Glod, Gălgău, Hereclean, Ileanda, Negreni, Noțig, Preluci, Românași/Poarta Sălajului, Ulciug, Valcău de Sus, Zalnoc); **1787** (Bezded), **1815** (Bozna 2 ex., Călacea, Firminiș, Năpradea, Popteleac, Porți-Ip, Stoboru, Tihău, Valcău de Jos); **1823** (Cernuc).

OCTOIH: **1760** (Nușfalău, Petrindu, Podișu, Rogna, Someș-Odorhei, Stoboru, Tămașa, Valcău de Jos, exemplarul de la Tămașa); **1770** (Aghireș, Băbeni, Bălan, Brâglez, Cristolțel, Cubleș, Doba-Gârcei, Drighiu, Firminiș, Fizeș, Horoatu-Cehului, Muncel, Negreni, Noțig 1, Noțig 2, Perii Vadului, Plesca, Preluci, Solomon, Someș-Odorhei, Tihău, Treznea, Valcău, Zalnoc); **1783** (Cehu-Silvaniei 2 ex., Cosniciu de Jos, Dăbăceni, Ileanda); **1792** (Baica, Chechiș, Chendrea, Chichișă, Ciocmani, Coșei, Cristolț, Deleni, Husia, Fălcușă, Fizeș, Măgura, Mierța, Miluan, Românași, Șimișna, Tămașa, Valcău de Jos, Zalha); **1825** (Almașu, Călacea, Cehu-Silvaniei,

Cernuc, Fetindia, Fizeș, Ip, Meseșeni de Sus, Motiș, Năpradea, Negreni, Plopiș, Poienița, Porți, Racâș, Rogna, Sâncraiu-Almașului, Sânmihaiu Almașului, Zalău).

OROLOGHION: 1766 (Muzeu).

PENTICOSTARION: 1768 (Aghireș, Badon, Băbeni, Bezded, Brebi, Bodia, Ciocmani, Criștelec, Cuceu, Giurtelec, Fildu de Jos, Fântânele, Frâncenii de Piatră, Gălășeni, Glod, Hurez, Husia, Ileanda, Lazuri, Marin, Noțig, Pericei, Răstoci, Sânpetru Almașului, Someș-Odorhei, Șimișna, Șoimuș, Șumal, Tusa, Vădurele, Vârșoț, Zalha, Zalnoc); **1808** (Benesat, Buiș, Buzaș, Cehu-Silvaniei, Coșei, Dolheni, Gârbou, Hereclean, Măleni, Negreni, Mineu, Păduriș-Stupini, Plopiș, Poiana Blenchiei, Purcăreț, Recea Mare, Sălăjeni, Stâna, Șasa, Tihău, Toplița, Var, Vârșoț).

PSALTIRE: 1764 (Boian-Pria, Criștelec); **1773** (Firminiș); 1780 (Fildu de Mijloc).

STRASTNIC: 1753 (Badon, Buiș, Brâglez, Bulgari, Cernuc, Chechiș, Ciocmani, Cubleș, Cuceu, Dobrin, Doh, Domnin, Drighiu, Horoatu-Crasnei, Ileanda, Marin, Nușfalău, Păușa, Popteleac, Preluci, Purcăreț, Racâș, Răstoci, Recea, Ulciug, Valea Lungă, Vârșoț, Zalău/Jibou); **1773** (Aghireș, Agrij, Baica, Băbeni, Bârsăul Mare, Bezded, Bocșița, Buzaș, Ceaca, Chendrea, Cheud, Chieșd, Cizer, Criștelec, Cristolțel, Drighiu, Fetindia, Fildu de Jos, Firminiș, Fântânele, Gălășeni 1, Gălășeni 2, Gălpăia, Gălgău, Glod, Hereclean, Letca, Lozna, Luminiș, Măleni, Negreni, Noțig, Păduriș, Podișu-Buzaș, Popteleac, Pria, Rus, Sălăjeni, Sâncraiu Almașului, Sânpetru Almașului, Solona, Stoboru, Șimișna 1, Șimișna 2, Șimleu Silvaniei, Tămașa, Toplița, Tusa, Valea Loznei, Var, Zalha, Zimbor); **1804** (Bârsăuța-Dolheni, Chichiș-Ciumărna Crasna Meseșeni de Sus Mierța Moigrad Rogna-Buzaș Sălățig (Bulgari) Sânmihaiu Almașului Solomon); **1810** (Lazuri); **1817** (Aluniș, Băbiu, Benesat, Bozna, Chechiș, Cristolțel, Crișeni, Cuceu, Dobrin-Deleni, Fălcușa, Fizeș, Gârceiu, Guruslău, Horoatu-Cehului, Hurez, Husia, Lazuri, Marca, Măgura, Mălădia, Meseșeni de Jos, Meseșeni de Sus, Mineu, Moigrad, Motiș, Năpradea, Pericei, Plopiș, Popeni-Firminiș, Pria, Răstoțu-Deșert, Sâg, Sânpetru Almașului, Solomon, Someș-Odorhei, Stârciu 3ex., Surduc, Șeredeu, Șimleu Silvaniei, Șumal, Trestia, Valea Loznei, Zalău, Zalnoc).

TEOLOGHIE DOGMATICĂ: 1804 (Doh, Zalău).

TRIODION: 1771 (Badon, Băbeni, Călacea, Cehei, Ciocmani, Cristolțel, Crișeni, Cuceu, Dăbăceni, Domnin, Drighiu, Guruslău, Nușfalău, Purcăreț, Sălăjeni, Sânmihaiu Almașului, Șimișna, Toplița, Valea Lungă, Zalha, Zalnoc); **1800** (Bârsăuța, Bârsău Mare, Bodia (Sângiorz), Bozna, Chechiș, Chendrea, Cheud, Chieșd, Ciumărna, Cristolțel, Cubleș (Sâncrai), Cutiș, Dobrin, Dolheni, Fizeș, Gălășeni, Gălpăia, Gălgău, Gârcei, Hereclean, Halmășd, Hășmaș, Lazuri, Letca, Lozna, Măgura, Măleni, Mierța, Negreni, Noțig, Păușa, Preluci, Racâș, Răstoci, Romita, Sânpetru Almașului, Someș-Guruslău, Stoboru, Sutoru, Tămașa, Ugruțiu, Valcău de Jos, Valcău (de Sus?), Vârșoț, Zimbor); **1802** (Bezded, Șasa); **1813** (Baica, Băbiu, Benesat, Bârsa, Buiș, Bulgari, Cehu-Silvaniei, Chendremal, Ciglean, Ciumărna, Cuciulat, Cuzăplac, Doh, Fălcușa, Firminiș, Gălășeni, Gârbou, Glod, Horoatu-Cehului, Mineu, Moigrad, Muncel, Năpradea, Plopiș, Poienița, Răstoțu-Deșert, Recea Mare, Românași-Poarta Sălajului, Solomon, Solona, Șimișna, Tihău, Trestia, Valea Loznei, Var).

La circulation des anciens livres roumains de Blaj en Sălaj (1753-1830)

(Résumé)

Dans son article, l'auteur présente les anciens livres roumains de Blaj existantes dans les collections du département de Sălaj (49 titres et éditions, plus de 680 exemplaires) et analyse les notes de main trouvées sur leurs feuilles, en mettant dans le circuit scientifique, la richesse documentaire inestimable, concernant leur valeur culturelle et spirituelle spécifique pour l'historiographie locale.